

I GLÄDJE OCH SORG

I GLÄDJE OCH SORG

FATABUREN 1995

I GLÄDJE OCH SORG

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1995

FATABUREN 1995

ISBN 91 7108 375 8

ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Ebbe Schön

Bildredaktör Åsa Thorbeck

Layout Börje Reinhold

Omslag Lena Lindqvist

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denna okänd

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey

Omslag: VM-guld i ishockey 1992. Tre Kronors hemkomst firas på Sergels torg.

Foto Sven-Erik Sjöberg/Pressens Bild.

Främre pärmens insida: Midsommar i Rättvik 1990. Foto Lars Tunbjörk.

Bakre pärmens insida: Vuxendop i Löttorp, Öland 1987. Foto Lars Tunbjörk.

Baksida: Spettekaka. Foto Kerstin Bernhard för Sv. Telegrambyrån ca 1960.

Tryckt hos MediaPrint Uddevalla AB, Uddevalla 1994

TRADITIONER

Fataburen handlar den här gången om helgdagar, om traditioner och festseder, alltså om sådant som har stått i centrum för verksamheten vid Skansen och Nordiska museet ända från början. På Skansen har traditionella festdagar i rikt mått firats genom åren och i viss mån även nyskapats, och på museet har de ägnats ett betydande antal utställningar och publikationer.

I Nordiska museets arkiv och folkminnessamling förvaras dessutom resultaten av ett mångårigt insamlingsarbete gällande helgfirandet. Den första frågelista som museet över huvud taget sände ut avsåg julen. Det var 1905, och sedan dess har insamlingen på olika sätt fortsatt. En ny frågelista om hur årets och livets fester firas i dag har sänts ut från museets minnesavdelning, och svaren är under bearbetning. Ett fältarbete i anslutning till nya utställningar kring ämnet pågår vid dokumentationsavdelningen.

Att ta del av museets rikhaltiga traditionsuppteckningar är en fascinerande upplevelse. Seder, bruk och föreställningar grupperar sig visserligen oftast kring fasta teman, men variationerna på dem är så många och så omväxlande att man står inför något som kanske bäst kan liknas vid en konstfull väv, rik på färger och mönster i allehanda skiftningar och brytningar. Traditionerna har varierat inte bara de olika landsdelarna emellan utan även från by till by, till och med från familj till familj.

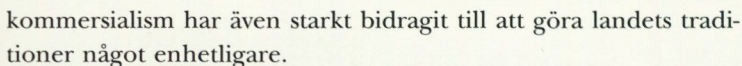
De flesta av våra uppteckningar gäller äldre tider, allra mest böndernas gamla värld. Om det moderna, urbaniserade samhällets festseder är vi faktiskt mindre väl underrättade, men det är uppenbart att variationsrikedomen i vissa avseenden – exempelvis matvanorna – har minskat och sederna därigenom på vissa sätt har likriktats. Det är inte särskilt egendomligt med tanke på att så många av oss har omplanterats till helt nya miljöer och inte längre har närkontakt med något lokalt kulturarv. Massmedia och

Italiens vinnande fyrverkeri under Stockholm Water Festival 1994 – Vattenfestivalen som redan blivit tradition. Foto Anette Nantell, Pressens Bild.

1956 lanserade NK Alla Hjärtans Dag. Annonser i Dagens Nyheter 1957. Foto Hans Koegel.

*Åhléns Valentin-skyltning
1994. Foto Sören Hallgren.*

Men försöker vi gå in under ytan finner vi ändå att helgfirandet ännu rymmer mängder med variationer. Det verkar som om de flesta familjer håller sig med någon eller några seder som har samband med äldre, lokala eller regionala bruk. Om husmor är från Blekinge är det till exempel ganska sannolikt att familjen äter bruna bönor och fläsk vid jul. Och om hon stammar från Roslagen försöker hon kanske komma över gädda, som hon anrättar till julmat på sina förfäders vis. Helgsederna är konservativa. En del traditioner försvinner visserligen, och nya uppstår, men det går i många fall trögt och långsamt. Det dröjde till exempel flera decennier innan en västerifrån importerad sed som alla hjärtans dag slog rot hos oss.

En intressant uppgift i vår tid borde vara att studera hur invandringen påverkar våra traditionssystem, och då inte minst hur helg seder utformas i äktenskap där makarna kommer från olika länder och kulturer. Genom invandrarna kommer impulser som väsentligt kan berika landets skatt av traditioner.

Helgsederna har sedan länge varit föremål för ett livligt intresse bland forskarna. Det är ganska märkligt att se hur många målsättningar och hypoteser som man har knutit till dem.

"Thors Högtid, som Firades vid Vinter-Solståndet och Kallades Jul; Som i Sverige så Kallas och med mycken likhet Firas."
 Laverad teckning av Pehr Hörberg 1812. Foto Birgit Brånvall.

Den äldre forskningen ansåg sig i helgsederna mycket ofta finna rester av förkristna riter och magiska föreställningar, trots att tillräckligt handfasta bevis saknades. Källorna är dock mycket få och ytterst svårtolkade när det gäller hednatiden, vilken ju kännetecknades av en andlig kultur som till övervägande del var rent muntlig och därför inte lämnade många påtagliga kvarlevor efter sig, med undantag av de knapphändiga runinskrifterna. Den isländska litteraturens vittnesbörd, som man ofta djärvt har hänvisat till, härrör från medeltiden, i regel minst två sekler efter Nordens kristnande.

Reaktionen kom med vetenskapsmän som Carl Wilhelm von Sydow och Albert Eskeröd. Nu sökte man – oftast tämligen ensidigt – funktionella och psykologiska förklaringar. Det ansågs inte längre vara så mycket frågan om rester av hednisk tro som om sentida omen, lekar och skämt. Kritiken av den äldre forskningen var på sätt och vis välgörande men gick alldeles för långt, så som vi kan bedöma saken i dag.

I senare tid har forskningen mera varit inriktad på att studera sedernas roller i olika sociala sammanhang, på deras yttre gestaltning och på en eller annan form av "kulturanalys", där det bland annat har gällt att få grepp om de dolda värde- och normsystem som sederna i viss mån kan anses avspegla.

*Påsk på Wienerkonditoriet,
Biblioteksgatan i Stockholm.
Foto Birgit Brånvall 1994.*

Bland allmänheten är av självklara orsaker intresset stort för våra seder. Mestadels gäller det spörsmål om varför vi firar och hur gamla sederna är. Massmedia underhåller detta intresse på ett mycket effektivt sätt. Varje år ställs exempelvis frågor till oss som arbetar på museet om julen, nästan som om det i sig vore en stor nyhet att den åter är på väg. Lyckligtvis är det insamlade materialet idag så stort – antalet excerptkort gällande folktro, folkdikt och folksed uppgår till ungefär en miljon – att det nästan alltid finns oförbrukade uppgifter att ta fram.

Vad som särskilt tycks fångsla dem som ställer frågorna är fortfarande just vad den äldre forskningen sysslade med: sedernas hedniska bakgrund. Jag vet inte hur många gånger jag har tvingats göra folk besvikna genom att förklara att vi faktiskt inte vet särskilt mycket om något midvinterblot eller att det nog är lite långsökt att se midsommarstången som en fallossymbol, alltså som ett minne av gammal fruktbarhetskult!

Tveklöst behöver vi bland mycket annat livets och årets fest seder som medel att skapa mening och sammanhang i vår tillvaro. Vi förmår knappast till fullo uthärda tanken att livet vore meningslöst och all vår strävan fåfäng, och vi tar tacksamt emot sådant som kan stärka vår tro på motsatsen. Och här har de förutsägbara festsystemen med sin fasta, suggestiva rytm kanske sitt allra största

*Midsommarafton på Skansen
1940. Foto Text & Bilder.
Ur Morgontidningens arkiv,
Nordiska museet.*

värde: Vi behöver livets fester inte minst som övergångsriter vid inträdet i nya, markanta åldersstadier eller sociala positioner. Och i systemet av årsfester, anknutet som det är till naturårets stegvisa växlingar och till kyrkoåret, med dess inbyggda starkt positivt laddade dramatik, finner många säkerligen en betydande trygghetsfaktor.

Den här boken innehåller både artiklar som avser förhållanden i vår samtid och sådana som gäller historiska sammanhang. De flesta skribenterna är nu verksamma vid Nordiska museet eller Skansen, men vi har även anlitat andra specialister: Nils-Arvid Bringéus, vårt lands främste sedforskare, ger perspektiv på livets och årets högtider. Anders Salomonsson, som är etnologisk forskare med matkultur som specialitet, behandlar årets och livets mat. Lillemor Holmberg, journalist och kännare av 1700-talets kultur, berättar om hur Årstafrun firade sommarfester. Carl-Herman Tillhagen, grand old man inom svensk folkloristik, ger oss en bild av möten med en framstående zigensk berättare – ett viktigt inslag i samvaron var och är ju berättandet, inte minst i festsammanhang. Bengt af Klintberg, välkänd både som vetenskapsman och folkbildare, presenterar en studie om dagens femtioårsfirande. Skans Torsten Nilsson, etnolog med rik personlig erfarenhet av äldre kulturförhållanden, har skildrat traditionernas förändring under ett drygt halvsekel i den första byn som skiftades i Dalarna. De tre sistnämnda har tidigare varit anställda på Nordiska museet, Carl-Herman Tillhagen och Bengt af Klintberg som föreståndare på folkminnessamlingen, Skans Torsten Nilsson som biträdande styresman.

Ebbe Schön